

Sturcz Zoltán

Az első horvát–magyar nyelvkönyv (Pest, 1835) *

Millakovich (Nepomuk) János a XIX. századi magyar reformkori értelmiség egyik tipikus alakja. A szorgos és elkötelezett polihisztorok egyikeként több tudományágat és foglalkozást is űz: jogász, közíró, nyelvész, fordító, művelődésszervező egyszerre. Több nyelven beszél, és több nemzeti – nemzetiségi – kulturális örökségből táplálkozik. Legjobb kortársaihoz hasonlóan a magyar politikai, gazdasági és kulturális felemelkedésért tenni akaró személyiség. Ennek a sajátos állapotnak és sokszínűségnek a kifejezője az is, hogy nevét is többféleképpen használja: magyarosan, horvátosan, németesen, latinosan váltakozva az adott foglalkozás, mű, cél és a támogató környezet függvényében, de magyarságát mindvégig megtartva. A délvidéki Szerém megyében született, s többnyelvű közegben élt, majd ifjúsága jelentős részét Horvátországban töltötte, mielőtt a pesti egyetemre került, ahol jogász tanulmányai közben a reformkori eszmékkel és irodalmi élményekkel telítődött. Élete nagyobb részét Pécsen töltötte, ahol ügyvédként dolgozott, de pesti és egyéb kapcsolatait továbbra is megőrizte. Műve horvát nyelvű bevezetőjében Horvátországot „másik hazájának és ifjúkora világának” nevezi.¹

Mint említettem, többnyelvű közegben nőtt fel, ezt a nyelvtudást tanulmányai és önképzése során jelentősen tágitotta és bővítette. Életrajzából és műveiből kikövetkeztethetően nyolc nyelven (magyar, görög, latin, német, francia, horvát, ukrán, olasz) beszélt és írt különböző szinteken, és a tanulmányai során valószínűleg a bibliai nyelvekkel is behatóbban megismerkedett. Mindebből következően műveit is magyar–német–francia–latin–horvát megközelítésben írja, leszámítva a jelen bemutatás és elemzés tárgyát képező horvát–magyar nyelvkönyvet. Bár néha itt sem maradnak el a latin idézetek vagy a latin és német nyelven is megadott azonosítások, rövid magyarázatok, ha kevésnek és nem megnyugtatónak érzi a kétnyelvű megközelítést, de a tartalom és a műfaj miatt azért visszafogottan él ezzel a rásegítő eszközzel ebben a műben.

Az 1830-as években kiadott négy jelentősebb munkájából francia nyelvkönyve és leginkább horvát magyar nyelvkönyve emelkedik ki, ez utóbbi –

---

* A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Pécs, 2001. április 17.) *Magyar mint idegen nyelv* szekciójában elhangzott előadás írott szövegváltozata

¹ Életrajzáról és műveiről alapvető kiindulás: Szinnyei József: *Magyar írók*. Budapest, 1891–1914 (14 kötetben). VIII. kötet, 1412.

mint egy „kis nyelvre” figyelő és irányuló kuriózum – „kilóg” a korabeli nyelvkönyvek halmazából.² Két politikai, közirói jelleget felmutató írása is kéziratban maradt. Egyik ezek közül „censurai példány” maradt németellenes megnyilvánulásai miatt.

Na kratko izpelijani put című 122 oldalas horvát–magyar nyelvkönyvét 1835-ben, Pesten adta ki – „Ocskai Ocskay Antal bácsi választott püspök ő nagyságának”, a mű szponzorának ajánlva.³ Művét első és hiánypótló műnek tekinti ebben a témában, ezért így fogalmaz a bevezető ajánlásban: „...Hazám’ Nevendékei várakozásának megfelel az, hogy Magos Nevednek Pártfogása alatt ezen a’ maga nemében első, és régen óhajtott Horvát–Magyar Grammatika világot láthat. Bölcsességed előtt eléggé világos, hogy ezen Grammatikának hijánya Horvátországban a’ magyar nyelv’ tanulását leginkább nehezítette.”⁴ Művét elsősorban a horvát fiatalságnak és értelmiségnek szánta, de példaszövegei, témái, szóanyaga a polgárság és a nemesség igényeit is kielégítették. Címei, alcímei, fejezetcímei és magyarázatai az általa ismert és használt horvát nyelven (nyelvjárásban), az általa és a nyomdása által használt helyesírásban jelennek meg, ami persze nem mindenben követte a formálódó horvát normákat, de ez nem zavarta az alapvető célt, és nem okozott kommunikációs zavart. Magyar nyelvhasználat is magán hordozza egyrészt akadémiai korába ért nyelvújításunk jegyeit, másrészt „saját magyar” nyelvét. A mű egy jelentős része némi nehézséggel ugyan, de visszafelé irányuló vagy fordított (magyar–horvát) megközelítésre is alkalmas (szövegek, szószedetek).

A mű a korabeli tankönyvek több elemét ötvöző, kicsit enciklopédikus jellegű szerkezeti felépítést mutat. Alapvetően két részre bontja művét: az első, a nagyobbik rész a tulajdonképpeni nyelvkönyv funkcióját, a második, a hozzá kapcsolódó a szövegtár funkcióját tölti be. Ahhoz, hogy a mű egészét és szándékait átlássuk, célszerű bemutatni az egész szerkezetet:

² Műveiről: lásd az 1. jegyzet szerint. A XIX. század nyelvkönyveinek jellegét és válogatásban példatárát bemutatja a következő kötet: *Ne sajnálja a száját kinyitni* (Társadalmi szokások a nyelvkönyvek tükrében). Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 330 p. A mű két helyen is hivatkozik Millakovichra: 23–25, 308.

³ A mű címlapja: *Na kratko izpelijani put. Po kojem magyarzki jeziku vu kratkom vremenu navčit isze more.* Izdan po Janku Nep. Millakovich. Vu Pestu, Laztovitozt Josefa Beimel, 1835. p. 122. (A címben szereplő *izpelijani* szó *izpejani* írásalakban is szerepel: így írja némely hivatkozás.) A mű címe megközelítő értelmezésben: ’Röviden teljesíthető út, amelyen a magyar nyelv rövid időn belül elsajátítható.’ Szinnyei (1. jegyzet) csak annyit jelez: „Rövid utasítás a magyar nyelv megtanulására.” Megjelentetését a bácsi püspök mint szponzor tette lehetővé (Délvidék).

⁴ *Na kratko izpelijani put.* Pest, 1835. Bevezető szöveg oldalszám nélkül.

Első rész: A.) Theoria (1–8. főfejezetben és 1–48. §-ban elrendezett és megírt magyar nyelvi leírás, bemutatás);
 B.) Beszélgetések; C.) Szótárak.
 Második rész: A.) Mesék; B.) Regényrészletek; C.) Kortárs magyar prózairók; D.) Kortárs magyar költők.

A „Theoria” a magyar nyelv szisztematikus leíró-rendszerező bemutatása horvát magyarázatokkal, magyar–horvát példákon, néha más nyelvű (német, francia, latin) példák, rövid magyarázatok csatolásával. Jellegét részben a klasszikus Debreceni Grammatika nyomvonalán íródott művek befolyásolták, de sokkal inkább a Vörösmarty–Toldy-féle „Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai”, mint a nem sokkal előtte megjelenő alapvető és mintamű befolyásolta.⁵ Ez utóbbit elrendezésében, táblázatai kialakításában és fogalomhasználatában is mintául vehette. A magyar helyesírás és a szaknyelvi stílus szempontjából is ez lehetett a mérvadó mű, de leginkább a „szóragasztás” ihlette meg, hiszen Millakovich felfogása és rendszere is erősen ragozasközpontú: az igeragozás és a névszóragozás teljes bemutatására törekszik. A nyelvtani fejezetek jelentős érdeme, hogy szükség esetén nyelvtani összehasonlító elemzéseket végez, vagy eleve a horvát nyelvű tanuló szemszögéből közelíti meg a bemutatást. Erre példa az összevető „fonetikai bevezető”, vagy mindjárt utána a „magyar esetrendszer” horvát szempontú tállalása. Általában végig figyelmet szentel a szláv–magyar oppozícióknak, de ki kell emelni, hogy jó érzékkel dolgozott a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertani oldaláról is. Ezt mutatja a példasor is, hogy ti. mely pontokat hangsúlyoz és kezel nagyobb figyelemmel: igeragozás; töváltozások problémája; *van – nincs* használata; *nekem tetszik / illik* stb. szerkezet; *nekem van/kell/lehet* stb. szerkezet; számnevek – főnevek kapcsolatai; egyes szám – többes szám; melléknév – főnév jelzős szerkezeti sorrendje; birtokos ragozás és birtokos szerkezetek; irányhármasság; tagadás; névelőhasználat; névmások; jelzők; hátravetett jelző; cselekvő – szenvedő szerkezetek; határozói szerkezetek. Az utóbbi négy kiemelés azt is jelzi, hogy többnyire a romantikus és klasszikus stílus, stíluseszmény van erős hatással a szerzőre. Ezt példázhatja a fonetikai bevezető olvasási gyakorlatának példaszövege, illetve az abból kiemelt idézet:

⁵ *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai.* A Magyar Tudós Társaság különös használatára. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. M.DCC.XXX.II. p. 32. Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc szerkesztésében. (Valószínűleg hatással lehetett vagy mintául szolgálhatott Vörösmarty 1832-ben megjelent német nyelvű nyelvtana, nyelvkönyve: *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre.* p. 167; illetve a szintén Vörösmarty társszerkesztésében 1834-ben megjelent *A magyar nyelv rendszere* is.)

„Hol találhatom föl szívem nyugalmát? Hol teljesedhetnek-be forró kívánatim? Mikor gyönyörködtethet engem’ az elmúlt? mikor lehet nekem kedves a’ jelen való? mikor várhatom örömmel a’ jövődőt? mert mindenek hiúság, ’s lélek’ gyötrelme! A’ tudós mélyebb tudományokra törekszik, a’ tiszt nagyobb méltóságokra vágyódik, a’ gazdag több kincsek után szomjúhozik, a’ világfija újabb multságok után sohajtozik, ’s így kiki nyughatatlankodik; mert mindenek hiúság és lélek’ gyötrelme. Nemde a’ régiség roppant városait most gyepek takarja? Nemde a’ világ rémitő hősök csontjait egy sírhalom borítja, ’s a jelenvaló örömet is a’ jövődő szomorúság elhajtja? és így múlik-el minden; mert mindenek hiúság ’s lélek gyötrelme!” (Szaniszló Ferencz szövege nyomán).⁶

A nyelvtani fejezet lezárását a „Beszélgetések” című fejezet követi, amely öt párbeszédés társalgásból, azaz öt nagyobb egységből (ezen belül pedig nagyon megfogható, de rövid tematikus mikroszövegek sorozatából) áll a következők szerint:

1.) Ferenc és Zsigmond (napirend, alvás, reggel, köszönés, iskolába menés); 2.) Magyar és Horvát (nyelv, nyelvtudás, magyar – horvát nyelv); 3.) János és Márton (időjárás, ősz, tél, játék); 4.) János és Mihály (tavasz, állatok, növények, kert); 5.) András és Gáspár (nyár, falu).

A beszélgetések egymás melletti hasámban magyar–horvát, azaz kétnyelvű változatban jelennek meg, és amennyire ez lehetséges, a grammatikai példatárat – az előző fejezetét – is igyekszik bővíteni a szerző a célzatosan válogatott kifejezésekkel, a „grammatikai gyógymondatokkal”. Már a nyelvtani anyag példatárán – a példamondatokon – is érezhető bizonyos nevelő és erkölcsi célzat, de a Beszélgetések és minden további szöveg, szövegválogatás egyértelműen ilyen tartalmat hordoz: az udvarias és baráti viselkedés, a politikai türelem, az erkölcsösség, az istenhit jegyében. A két társalgónak: Magyar-nak és Horvátnak a nyelvről szóló beszélgetése is ilyen mederben folyik:

„M. Mivel foglalatokodol barátom? H. Magyar nyelvnek tanulásával. M. Valljon nehéz-é a magyar nyelv? H. Valamint minden nyelv kezdőnek nehéz, úgy szinte a magyar nyelv is első tekintettel nehéznek látszik. M. Igazságod van, barátom, de ha egyszer hozzászoktatsz [!] magadat a magyar hanghoz, majd akkor könnyűnek fog látszani. H. Úgy vagyon barátom, mink horvátok könnyebben szoktathatjuk magunkat a magyar hanghoz, mint akármely más nemzet. M. Igen, mert barátságban, sőt atyafiúságban élünk és élünk egymással. ... H. Hát magyar nyelv ázsiai nyelv-é vagy sem? M. Magyar nemzet Ázsiából eredetét vette, magával Ázsiából nyelvet is hozott, és így a magyar nyelv valóságos ázsiai nyelv. H. Mít gondolsz, a

⁶ *Na kratko izpelijani put.* Pest, 1835. 2.

horvát nyelv micsoda nyelv lehet? M. A horvát nyelv európai nyelv és pedig a szláv nyelvtől eredetét vette. H. E szerint, barátom, mink Európában élvén, mind európai, mind ázsiai nyelvet tanulnunk szükséges és tanácsos.”⁷

A mű első része többfunkciós szótárral, illetve szószedetekkel zárul. Tudatosan válogatott lexikai minimum kialakítására és a leggyakrabban használt szavak, szócsaládok bemutatására törekedett a szerző. Csak magyar–horvát irányú, ábécé rendbe szedett szótárt közöl, de rendszere igen sajátos: négy egységben csoportosítja anyagát, és külön-külön ábécé szerinti egységként közli azt, az alábbi fejezetcímek szerint: Főnevek, Melléknevek, Igék, Szócsaládok (két példa ez utóbbira: ember, emberi, emberséges, emberségesen, embertelen, embertelenség, emberül; orvos, orvosság, orvosol, orvoslás).

A második rész, amelyet korábban a szövegtárnak neveztem, igyekszik tematikusan bővíteni a társalgási témákat – lassan összeáll egy teljes nyelvvizsga-tételsor –, de igazából a nevelési, a szórakoztatási, az irodalmi szempontok a döntőek. Az első fejezet tíz állattmese-példázat feldolgozásából áll. A tíz klasszikus történet a „Beszélgetések” című egységéhez hasonlóan kétnyelvű; a bemutatás, a feldolgozás valószínűleg mindkét nyelven saját alkotás; a séma egyszerű: történet és erkölcsi tanulság az oroszán, a hangya, a róka, a nyúl stb. meséjén keresztül. A második fejezet a „Báró de Maux utazásai” című divatos európai ponyvaregény három, magyarra lefordított részletén keresztül izgalmas – léggömbös, tengeres, kalandos – koppenhágai, rigai utazásra és ezzel együtt főleg a városi világ tematikus feltárására invitálja a nyelvet már értő és kíváncsi tanulót. A regényből közölt harmadik részletben a tolerancia jegyében ismét „szóba ered” a történelem, a népek, a jellemek témaköre – nem kevés nevelő célzattal. Az utolsó két fejezet az újabb magyar szépirodalom, a filozófiai és a teológiai irodalom anyagából közöl rövid prózai részleteket (Szalay Imre, Fejér György, Szaniszló Ferenc műveiből), továbbá költeményeket (Kisfaludy Sándor, Guzmics Izidor, Szeder Fábián, Berzsenyi Dániel – két verssel is –, Szalay Imre, Vass László verseiből válogatva).

Ha a könyv ívében, illetve szöveganyagában valamiféle fokozatosságot vélünk felfedezni – és van ilyen benne –, akkor a nehézségi mutatót tekintve itt érünk el a legmagasabb fokra – a filozófáló, moralizáló, esztétizáló témák és a vágtalan eredeti szövegek révén: itt a szerző a tanulót (az olvasót) némi naivitással és bőséges optimizmussal anyanyelvi partnernek tekinti.

Mindebben benne van az a végig és sugallatszerűen érezhető törekvés, hogy egyrészt a szerző a saját többnyelvű és multikulturális világából kiindulva megteremtse a maga horvát–magyar kiegyezését; másrészt pedig az, hogy

⁷ Uo., 66–67.

könyvét nemcsak a magyarul tanulóknak, hanem a magyarul így vagy úgy tudóknak is szánta; és harmadrészt egy nem elhanyagolható praktikus szempont is, hogy támogatója – a bácsi püspök – elvárásainak is megfeleljen. A válogatásban ismét a tematikus és a nevelési szempontok (ez utóbbiak nagyobb súllyal) érvényesültek. Ezt mutatja a fejezetet, de egyben a könyvet lezáró, ismét saját fogalmazású eszmei-erkölcsi példázat egy részlete is:

„Nem jól tanácskozik magával, a’ ki maga erkölcsére nem tekint; a’ máséban piszkál. Csendes és rendbe szedett személynek tartatik, a’ ki maga környéke mellett maradván maga felől gondoskodik, maga vétkeire úgy vigyáz, mint élesszemű hiúz ...”⁸

A leírtak alapján és némi összegzés felé törekedve feltehetjük a kérdést, hogy milyen műfajú könyvvel is állunk szemben: leíró vagy összevető nyelvtani mű, magyar nyelvtankönyv, kétnyelvű nyelvkönyv, szöveg- vagy forrásgyűjtemény, szótárkezdemény? A válasz erre a kérdésre az lehet, hogy mindezek elemeit vegyítő, a nyelvtanítás igényeit azonban mindvégig szem előtt tartó nyelvkönyv, amelynek fő érdeme, hogy a „nyelv” állt a középpontjában – persze fontos másodlagos szándékai mellett. Igazából a műnek van módszertani „hitvallása” is: a nyelvtani-fordító módszerből eredő totális nyelvtani szemlélet, a „klasszikus” példaszövegek (mesék, példázatok, irodalmi szövegek) bevezetése. Ezzel együtt jól megférnek a műben a praktikus nyelvhasználat felé vezető magyarázatok és példák. Hiányoznak az elvárható fordítási feladatok, de ezt ellensúlyozzák a kétnyelvű szövegek, amelyek bizonyos értelemben modernnek, elevenek, tematikusak, sőt „országismeretiek”; és ez többé-kevésbé az egynyelvű szövegekre is érvényes. A könyv a magyar mint idegen nyelv szempontjából is eredményes, hiszen problémakiemelései, meglátásai, összevetései jók és szakszerűek innen szemlélve is. A mű nyelvleírási, osztályozási, fogalomhasználati szempontjai újabb vizsgálat tárgyát képezhetik – abból a szempontból, hogy mennyire egyéni vagy árnyalja a „korabeli hivatalos vagy akadémiai” állásfoglalást. Lényegében egy nyelvtantörténeti, nyelvoktatás-történeti, illetve szakmatörténeti emlékkal és forrással állunk szemben, amelynek a vesztét és ismeretlenségét a viszonylag alacsony példányszám, a kis nyelv választása, a történelmi események alakulása és valószínűleg – mindkét részről – a „támogató recenzálás és reklámozás” hiánya okozta. Mindez nem kisebbíti a mű úttörő érdemeit és a benne rejlő szakmai, történeti értékeket.

⁸ Uo., 121.